

ІСТОРІЯ

УДК 338.45(437+437.7)001.53(091)1919/1938”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-2-1>

Богдан ГЛІНКА,

orcid.org/0000-0003-3153-5553

*аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних історичних дисциплін
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) bogdan.glinka10@gmail.com*

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ПРОМИСЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

В запропонованій статті досліджено особливості розвитку промисловості та промислів і їх специфіку на території Підкарпатської Русі у 1920–1930-х рр., яка впродовж зазначеного періоду розвинулась від невеликої кількості підприємств, які займались загалом первинною обробкою сировини до будівництва та розвитку підприємств і фабрик, що починали не тільки займатись первинними процесами, але й виготовленням готової продукції для населення, як наприклад меблів, одягу, виробів із металу тощо. Які хоч і не могли поки що покрити весь попит на продукцію, але впевненими кроками йшли до цього.

Промисловість Підкарпатської Русі була слабо розвинута і до того ж частково постраждала під час Першої світової війни, коли в 1914–1915 роках тут проходив фронт і бойові дії. Війна з Угорською радянською республікою в 1919 році також не сприяла місцевій промисловості. Підкарпатська промисловість не була важливою в Угорщині, тому що промислові потужності були зосереджені деінде – за межами Будапешта, наприклад також у Словаччині. Більше значення мали лише деревообробна промисловість і видобуток солі в Акне Слатіні (нині Солотвино). Ця ситуація не змінилася навіть після входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини.

Також поступово починають розвиватись й різноманітні ремесла, як виробництво шкіряної продукції, плетіння кошиків тощо, що допомагало населенню потроху ставати частиною економічного життя Підкарпатської Русі і поступово розвивати ці промисли до невеликих підприємств. Які давали змогу потроху пробуджувати економічний потенціал краю.

Все це стало можливим завдяки декільком чинникам, зокрема це політиці чехословацького уряду, який почав вкладати значні кошти в розвиток Підкарпатської Русі і інтеграції регіону до економічної та політичної сфери Чехословаччини, значній ресурсній базі самого регіону, а також підприємницькій жилці самих жителів краю, які скористались шансом, який їм випав і почали розвивати і піднімати промислове виробництво і підприємництво Підкарпатської Русі і активно долучатися до економічного розвитку краю. Це вплинуло на збільшення кількості підприємств та фабрик, а також розвитком нових видів промисловості та ремесел, які були закинуті, слабо розвинуті або ще не були до цього часу представлені в регіоні.

Ключові слова: промисловість, ремесла, промисли, економіка, Чехословаччина, Підкарпатська Русь, міжвоєнний період.

Bohdan HLINKA,

orcid.org/0000-0003-3153-5553

*Postgraduate student at the Departments of the History of Central and Eastern Europe and Special
Historical Disciplines*

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) bogdan.glinka10@gmail.com*

DEVELOPMENT OF INDUSTRY AND INDUSTRY IN THE TERRITORY OF SUBCARPATHIAN RUS IN THE INTERWAR PERIOD

The proposed article examines the peculiarities of the development of industry and crafts and their specificity in the territory of Subcarpathian Rus in the 1920s and 1930s, which during the specified period developed from a small number of enterprises that were engaged in the primary processing of raw materials to the construction and development of enterprises and factories that began to engage not only in primary processes, but also in the production of finished products for the population, such as furniture, clothing, metal products, etc. Although they could not yet cover the entire demand for products, they were steadily moving towards it.

The industry of Subcarpathian Rus was poorly developed and, moreover, partially suffered during the First World War, when in 1914–1915 the front and combat operations took place here. The war with the Hungarian Soviet Republic

in 1919 also did not help the local industry. Subcarpathian industry was not important in Hungary, because industrial capacities were concentrated elsewhere – outside Budapest, for example also in Slovakia. Only the woodworking industry and salt mining in Akne Slatin (now Solotvino) were more important. This situation did not change even after the entry of Subcarpathian Rus into Czechoslovakia.

Also, a variety of crafts, such as the production of leather products, basket weaving, etc., gradually began to develop, which helped the population gradually become part of the economic life of Subcarpathian Rus and gradually develop these crafts into small enterprises. Which made it possible to gradually awaken the economic potential of the region.

All this became possible thanks to several factors, in particular, the policy of the Czechoslovak government, which began to invest significant funds in the development of Subcarpathian Rus and the integration of the region into the economic and political sphere of Czechoslovakia, the significant resource base of the region itself, as well as the entrepreneurial spirit of the inhabitants of the region themselves, who took advantage of the opportunity, which fell to them and they began to develop and raise the industrial production and entrepreneurship of Subcarpathian Rus and actively participate in the economic development of the region. This affected the increase in the number of enterprises and factories, as well as the development of new types of industry and crafts that were abandoned, poorly developed or not yet represented in the region.

Key words: *industry, crafts, trades, economy, Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, interwar period.*

Постановка проблеми. Промисловість та промисли Підкарпатської Русі коли вона ввійшла до складу Чехословаччини були майже або слабко розвинуті. Загалом це стосувалось тільки тих напрямків, які займались первинною обробкою сировини, інші ж напрямки майже не розвивались через економічну політику Угорщини. Однак із входженням регіону до складу новоутвореної країни дало можливість населенню Підкарпатської Русі розвиватись, що відповідно пришвидшило розвиток не тільки старих напрямків промисловості, але й виникненню і поступовому розвитку нових напрямків, які починали насичувати ринок готовою продукцією. Це ж стосується і промислів, що дозволило потроху розвиватись та зміцнювати економічні зв'язки між містом і селом.

Аналіз досліджень. Розвиток промисловості та промислів було досліджено такими дослідниками як Ян Рихлік, Магдалена Рихлікова у своїй колективній монографії досліджують розвиток Підкарпатської Русі у міжвоєнний період у полі-

тичні, економічній, культурній сферах. Зокрема вони детально дослідили розвиток сільського господарства, промисловості, кооперативного руху, фінансової та податкової систем, торгівлі та інших. Яромир Неказ в колективному дослідженні з Станіславом Кліма та іншими детально досліджували розвиток ремесел в Підкарпатській Русі у першій половині 1920-х рр., а також особливості поширення тих чи інших ремесел та специфіку в різних областях Краю та інші.

Виклад основного матеріалу. Промисловість Чеських земель, яка спочатку була побудована з метою насичення потреб Австро-Угорщини, була надмірно великою в Чехословаччині і не мала куди експортувати через труднощі зі збутом, викликані оборонною митною політикою нових держав. Розбудова Підкарпатської Русі в цій ситуації була б контрпродуктивним. За кількістю заводів і працівників промисловість Підкарпатської Русі не становила навіть 1% загального обсягу Чехословаччини (Prucha, 2004: 163).

Таблиця 1

Статистика підприємств у найважливіших галузях промисловості у 1926 р.

Галузеві групи та сектори	Чехія, Моравія і Сілезія		Словаччина і Підкарпатська Русь	
	Підприємства	Співробітники	Підприємства	Співробітники
1	2	3	4	5
I. Металургія	1266	195235	72	12666
Виробництво чавуну і металу	590	94366	49	9553
Машини, інструменти	623	98838	20	2686
Адміністративні приміщення і склади	53	2031	3	427
II. Музичні інструменти	73	3106	1	6
Клавішні	28	1439	1	6
Інші музичні інструменти	33	1421	-	-
Акcesуари	12	246	-	-
III. Текстильна промисловість	1714	283066	26	11032
Бавовна	597	120307	5	4426
Вовна	224	55586	7	4332
Льон, коноплі, джут	169	31788	5	1181
Шовк	61	16341	2	368

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
Оздоблення, фарби, відбілювачі	137	16736	1	26
Виробництво трикотажних та в'язаних виробів	198	18968	3	376
Інші текстильні вироби	120	6851	2	219
Готові товари	208	16489	1	104
IV. Шкіряна промисловість	291	28959	15	1235
Виробництво шкіри та хутр	106	6200	13	1110
Виробництво взуття	116	19201	1	102
Виробництво інших шкіряних виробів	69	3558	1	23
V. Гумова промисловість	14	1603	1	396
VI. Лісова промисловість	1340	46442	283	15581
лісопильні підприємства та груба обробка деревини	752	19459	240	12381
Лісопильні заводи деревообробна промисловість	229	9400	16	1550
Виробництво меблів	337	16855	25	1633
Коркові вироби та ізоляційний матеріал	22	698	2	17
VII. Паперова промисловість	239	21038	18	4197
Виробництво паперу	102	14278	11	3821
Обробка паперу	137	6760	7	376 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 106)

Як бачимо на території Підкарпатської Русі та Словаччини металургія була слабо розвинутою і загалом стосувалось виробництва чавуну та металу як первинної сировини на експорт та машин на відміну від інших промислово розвинених регіонів, де було збудовано сотні заводів та фабрик з десятками тисяч працівників. В той час як в Краї в цій галузі було задіяно трохи більше 10 тис. робітників.

Також майже не розвиненими галузями промисловості та ремесел були виробництво музичних інструментів і текстильна промисловість. Щодо першої, то вона представлена всього двома фабриками. Однак точно невідомо чи була хоча б одна з них розташована на території Підкарпатської Русі. Щодо текстильної промисловості, то на обидва регіони було всього з два десятки підприємств, більшість з яких спеціалізувались на вовні, бавовні та лляній і конопляній продукції на відміну від Чехії чи Моравії, де було більше 1500 підприємств і фабрик, які спеціалізувались на всіх видах текстильної продукції, крім шовку, який тільки починав розвиватись в Чехословаччині.

Шкіряна, гумова та паперова промисловість також були майже не розвиненими галузями промисловості. 15 шкіряних і одне гумове підприємство в Словаччині і Підкарпатській Русі, які в

основному спеціалізувались на виробництві хутра та шкіри, яка потім доправлялась в Чехію, Моравію або Сілезію. Папір загалом вироблявся для потреб населення, для експорту було занадто мало потужностей.

Однак, слід відмітити, що найбільш поширеною галуззю промисловості, яка до того ж активно розвивалась була лісова промисловість. Завдяки значним лісовим масивам в Словаччині й особливо в Підкарпатській Русі активно проводилась вирубка лісів. Однак, загальна маса сировини проходила тільки первинну обробку і відправлялась в центральні регіони країни для виробництва меблів, та різноманітних виробів з деревини. Ці вироби потім завозились назад до Підкарпатської Русі і наповнювали ним ринок, придушуючи в той час розвиток подібних підприємств з виробництва меблів тощо на території Краю, що відповідно вповільнювало його розвиток.

За двадцять років існування Чехословаччини на Підкарпатській Русі не було створено жодного нового значного промислового підприємства. Руська буржуазія була слабкою, а її спроби підтримати місцеву промисловість не мали успіху. Також не було коштів на більші бізнес-плани. Єдиною підкарпатською фінансовою установою був Підкарпаторуський банк в Ужгороді. Спроба

створити незалежну Підкарпатську торгову палату за зразком Словацької палати в Братиславі також закінчилася невдачею. Проти його створення виступив президент Словацької торгової палати Корнел Стодола, який в інтерв'ю угорській газеті *Keleti tuzáz* 9 листопада 1924 року назвав його застарілим. Зрештою при філії Словацької торгової палати в Кошицях було створено лише русинський відділ (Rychlik, 2016: 115).

Деревопереробних підприємств у Підкарпатській Русі було небагато: основними споживачами деревини були хімічні заводи *Szolyva (Svaljava)* у Сваляві, фабрики акціонерних товариств *Bantlin* у Перечині та *Turjé Bystré*, акціонерне товариство *Klotilda* у Великих Бочках. Заводи виробляли ацетон, метанол і деякі речовини, що використовуються для виготовлення вибухівки.

Основною галуззю лісопромислового виробництва були лісопильні заводи. Державні ліси в Підкарпатській Русі мали 15 власних пилорам, найбільші були в Ужгороді та Перечині (*Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civilni spravu...*, 1920: 83). Підприємства (лісопили) виробляли пиломатеріали всіх видів. Однак більшого ринку для обробленої деревини не було, оскільки ринки в західній частині регіону були надто далеко, а витрати на транспортування занадто високі. Державні торгові переговарники намагалися забезпечити експорт пиломатеріалів до Угорщини в рамках компенсаційних угод, подібно до колод.

За результатами перепису населення, будинків, квартир і заводів від 1 грудня 1930 р. всього на Підкарпатській Русі було 612 338 га лісових угідь. У 1923 році ліси становили 50,2% усіх земель. У наступні роки частина лісів була перетворена на пасовища або рілля, але навіть у 1930 році ліси становили 48,5% площі Підкарпатської Русі. Співвідношення сільськогосподарських і лісових угідь у Підкарпатській Русі було приблизно 1 : 1, а в інших країнах республіки приблизно 1 : 2. Звичайно, селяни і аграрна партія (Селянсько-республіканська партія) були зацікавлені в перетворення лісових земель в рілля. Держлісгосп, натомість, заперечував переведення лісів у рілля та вказував на небезпеку ерозії ґрунту та економічні збитки, що зумовлюються цим. Тому вирубка лісів практично припинилася. Лісове управління в основному було зацікавлене в високоякісній деревині бука, тому спеціалізувалося на посадці листяних дерев. Бук становив 73,6% усіх деревних порід Полонинського хребта Карпат, тоді як дуб був представлений лише 7,7%, а хвойні породи були лише незначними: ялина 4,2%, сосна 1,5%, ялиця 3,8% та модрина 0,2%.

Загальна площа лісів Підкарпатської Русі до 1934 року зросла до 622 798 га. (Dostal, 1936: 102).

Ліси використовувалися населенням переважно як джерело дров. Просіки та лісові луки лісова управа здавала в оренду муніципалітетам або безпосередньо окремим селянам як пасовища. Однак самі селяни часто випасали худобу та овець безпосередньо в лісах, від чого ліси сильно страждали.

Підкарпатська Русь була надто віддалена від промислових підприємств Богемії та Моравії, а транспортування лісу в ці райони було надто дорогим. Іншою причиною обмеження видобутку було намагання держлісуправління видобувати виключно у власному керівництві, або намагання здавати видобування приватним компаніям лише на короткий період часу. Державні ліси в основному протистояли довгостроковій оренді лісу іноземним компаніям, оскільки не були впевнені, що з їхнього боку не буде надмірної рубки (стр. 102–103).

З корисних копалин найбільше значення мав видобуток кам'яної солі. На початку першої республіки Солотвинські (Слатинські) соляні копальні були єдиними в Чехословаччині і могли забезпечити самодостатність держави.

У Богемії та Моравії солі не було, до 1918 року її імпортували або з Соляної палати (*Salzkammer*) в Австрії, або з соляних копалень у Величці (*Wieliczka*) поблизу Кракова в Галичині (*Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civilni spravu...*, 1920: 83). Частина солі, видобутої з Солотвино, також експортувалася за часів Першої республіки до Угорщини, яка володіє джерелами кам'яної солі в межах свого Тріанону.

Також уряд не повинен був покладати великі надії на поклади нафти. Однак приводом для оптимізму стало відкриття покладів нафти в околицях Борислава в Галичині (на північному боці Карпат) і те, що геологічні умови однакові по обидва боки Карпат. Уряд Чехословаччини уклав угоду з відомою міжнародною компанією *Standard Oil*, яка почала проводити розвідку в околицях Ясіна. Однак покладів виявилось недостатньо, а видобуток нерентабельним. Та все ж на Підкарпатській Русі в Мукачеві був заснований нафтопереробний завод «Карпатія», де були засновані й інші підприємства з переробки нафтопродуктів: фабрика *Айнвега* та фірма *Рінгеля і Гальпера*, який тоді був єдиним підприємством такого роду в країні. Оскільки місцевих джерел нафти для виробництва не вистачало, нафту імпортували з Польщі та Румунії. Завод також виробляв автомобільний бензин (*Kopie zpravy Zasobovacrho uradu*

pro Civilni spravu..., 1920: 84). У міжвоєнний період Мукачево було центром торгівлі худобою для Підкарпатської Русі. У Мукачеві були також кілька важливих підприємств місцевого значення: 3 газові заводи, 2 свічкові заводи, 1 кам'яний водяний млин, 3 парові млини, 4 винокурні, 1 борошномельний завод, 1 тютюнова фабрика з 20 прикажчиками та 442 робітниками, електростанція з трьома чиновниками і 15 робітниками, 1 фабрика віників (Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civilni spravu..., 1920: 171).

Геологічна розвідка показала, що на Підкарпатській Русі також є залізна руда. За часів Угорщини тут існував ще чавунний завод. У Довгому це були металургійний і ливарний заводи братів Мельхнерів, завод сільськогосподарських машин у Фрідешові, металургійний завод і завод сільськогосподарських машин Братмана в Кобилецькій Полянці, машинобудівний завод Козака в Ужгороді. Оскільки Підкарпатська Русь була досить багата на придатний для будівництва камінь, було створено декілька кар'єрів. Камінь оброблений на підприємстві «Граніт» в Ужгороді. Завод був одним із провідних підприємств такого типу в усій республіці. Достатня кількість придатної цегельної глини дозволила створити декілька цегельних заводів. Найбільшими з них були Берегівський цегельно-мішковий завод а.с., цегельний завод «Конт» (також у Берегові), цегельний завод «Вінклер» у Берегові, цегельний завод «Сайович» у Мукачеві та інші цегельні заводи в Ужгороді,

Сев'юсі та Хусті. Складні ж заводи в Підкарпатській Русі були лише невеликими, це були лише майстерні. Їх було три в Требушанах, Сваляві та Грабовницях (Necas, 1923: 85).

Слабко була розвинута і сільськогосподарська промисловість. В першу чергу слід згадати лікєро-горілчаний завод. Виробництво чистого спирту було регламентовано і регламентовано в Чехословаччині. Наказом 1921 р. Підкарпатській Русі було встановлено щорічну норму 5000 гл спирту. У південній частині країни діяли винокурні та лікєро-горілчані заводи для переробки фруктів, але більшість фруктів у Підкарпатській Русі залишалася необробленою. Пивоварна галузь була представлена пивзаводом у Мукачеві та пивоварнею Schönborn у Підгоранах (Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civilni spravu..., 1920: 171). Хоча ґрунт був придатний для вирощування цукрового буряку, але тут його взагалі не вирощували і в країні не було жодного цукрового заводу. Місто Ужгород побудувало бійню і холодильні камери, Підкарпатська Русь багата річками, що витікають з карпатських вершин. Вже в угорський період з'явилися плани використання енергії води для виробництва електроенергії, а також в період Першої Республіки розглядалося будівництво гідроелектростанцій. Водночас це мало вирішити проблему електрифікації, яка в 1931 році на Підкарпатській Русі була на дуже низькому рівні. Тільки 39 волостей мали електрику, тоді як без електрики було 448 (Necas, 1923: 86).

Таблиця 2

Статистика підприємств у найважливіших галузях промисловості у 1926 р.

Галузеві групи та сектори	Чехія, Моравія і Сілезія		Словаччина і Підкарпатська Русь	
	Підприємства	Співробітники	Підприємства	Співробітники
1	2	3	4	5
I. Графічна промисловість	452	20034	40	1208
II. Індустрія іграшок	50	2295	-	-
III. Токарна промисловість	82	4375	-	-
IV. Щіткове та кошикове ремесло	41	1670	4	841
V. Хімічна промисловість	329	24831	42	4877
Хімічна промисловість	77	13199	15	2570
Інші галузі	252	11632	27	2307
Газові установки	78	2168	7	221
VI. Їжа та напої	1998	124394	454	14263
Виробництво харчових продуктів	582	24837	40	2185
Кондитерські вироби	152	76876	11	9117
Виробництво напоїв	161	1938	29	359
Пивоварні	550	16835	31	915
Винокурні	553	3908	343	1687
VII. Тютюнова промисловість	13	9763	6	2848

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
VIII. Кам'яно-цегляна промисловість	1956	93892	163	10381
Каменеломні	470	16384	44	3034
Цегельна промисловість	73	4115	1	20
Груба кераміка	897	34566	80	4429
Тонка кераміка	227	27746	7	182
Мальтовина	116	7432	22	2353
IX. Вироби з мальтовини	173	3649	9	363
Скляна промисловість	766	38019	12	2267
Виробництво скла	129	27371	10	2247
Рафінування скла	436	6101	2	20
Скляні прикраси	201	4547	-	-
X. окремі електро-станції.	254	3259	52	402
Загалом	10956	904149	1196	82421
Гірничовидобувні, коксохімічні та брикетні заводи	304	107597	42	8744
загалом	11260	1011746	1238	91165 (Statistický přehled repu-bliky Českos-lovenské, 1930: 115)

Таблиця 3

Кількість видобутої руди та виплавленого металу в Чехословаччині у 1927–1929 рр.

Метали, сполуки речовин	1927 р.		1928 р.		1929 р.	
	Видобута сира руда	Металургійна руда	Видобута сира руда	Металургійна руда	Видобута сира руда	Металургійна руда
Залізо (т.)	526815	116562	585846	127681	599202	137208
Марганець (т.)	34675	5791	36444	6422	38189	6969
Олово (т.)	4035	3879	4142	4152	4482	4457
Цинк (т.)	848	444	528	291	8	-
Мідь (т.)	1542	1617	2122	1926	1845	1741
Свинець (кг.)	32215	32215	26810	26810	24890	24890
Ртуть (кг.)	125312	140925	133676	146551	130670	134960
Срібло (кг.)	32458	26433	34308	27235	40506	31380
Золото (кг.)	303	231	273	223	291	217
Миш'як (т.)	3	-	8	5	15	8
Сурма (т.)	1982	1318	1208	1018	695	659
Оксид урану (кг.)	17341	17126	19214	17102	16066	17632
Оксид вольфраму (кг.)	47330	47330	43940	43940	44940	44940
Літій (т.)	1	-	-	-	-	-
Вісмут (т.)	-	-	1	-	4	1
Сірка (т.)	9214	-	9332	- (Statistický přehled repu-bliky Českos-lovenské, 1930: 94)	9087	- (Statistický přehled repu-bliky Českos-lovenské, 1930: 93)

Отже, на території Підкарпатської Русі і Словаччини токарне ремесло та виробництво іграшок не було представлено жодним підприємством чи невеликою крамницею. Вся готова продукція імпортувалась з інших регіонів. Потроху почи-

нала набирати обертів хімічна, графічна та скляна промисловість, яка налічувала десятки фабрик, де виготовлялись різноманітні матеріали та товари. Однак цього ще було замало для повноцінного насичення ринку вітчизняними товарами. Тому

значна частина завозилась також в Підкарпатську Русь та Словаччину з Чехії, Моравії і Сілезії, де були відповідно розвинені і налагоджені виробничі потужності із сотнями фабрик та підприємств, які працювали не тільки на внутрішній, але і на зовнішній ринок.

Однак, на території Підкарпатської Русі та Словаччини були досить розвиненими інші галузі промисловості як харчова кам'яно-цегляна, гірничодобувна промисловість з десятками і сотнями фабрик та десятками тисяч працівників. Хоча це не йде ні в яке порівняння із іншими більш розвиненими регіонами країни, але для Підкарпатської Русі, яка довгий час була сировинним додатком Угорщини, це значний стрибок в економічному розвитку краю.

Отже, ми бачимо помітне зростання видобування таких металів та речовин в Чехословаччині впродовж другої половини 1920-х рр., як залізо, марганець, ртуть (з помітним падінням видобутку у 1929 р. порівняно із 1928 р.), срібло, золото, миш'як. Це може бути зумовлено використанням нових способів та технологій видобутку металів та сполук, а також використанням більш передових машин та відкриттям нових покладів.

Щодо інших металів та речовин і їх сполук, то тут варто відзначити, що їхній видобуток впродовж другої половини 1920-х рр. помітно падає (цинк, свинець, сурма, оксид урану, оксид вольфраму, сірки) або взагалі припиняється видобуток (літій, вісмут). Щодо першого блоку металів та руди, то це може бути зумовлено важкодоступністю, небезпечністю їх видобування, а також закриттям деяких шахт. Щодо видобутку літію та вісмуту, то це є рідкісні метали, поклади яких можливо було вкрай мало на території Чехословаччини. Якщо ж такі і були то їх видобуток був занадто небезпечним і дороговартісним, що відповідно призвело до припинення видобутку цих руд.

Електростанції у Підкарпатській Русі було недостатньо, більші міста самі виробляли електроенергію на малих міських електростанціях. Звичайно, виникла можливість будівництва гідроелектростанцій. У 1920–1922 роках інженер Яромир Кріжко амбітний проект будівництва великої електростанції на річках Теремла та Ріка (Dostal, 1936: 119). Дефіцит води мав бути компенсований будівництвом сполучного русла між двома річками, тоді як перепад висот забезпечував би достатній спад. Запланована електростанція повинна була виробляти 80 мільйонів кВт-год на рік (Necas, 1923: 86). Інвестиційні витрати були розраховані на 150 мільйонів чеських крон,

які проектант мали намір придбати самостійно у приватних інвесторів, але держава мала взяти на себе гарантію відсотків. Очікувалося, що вироблена електроенергія буде використовуватися не лише для поступової електрифікації сусідніх сіл, а й у планованих промислових підприємствах, які мали використовувати лісові багатства (розглядалося будівництво целюлозного заводу). У майбутньому частину планували продати до Румунії та Угорщини.

Проектну пропозицію експерти оцінили схвально, лише начальник відділу Міністерства громадських робіт інж. Зіммера, який назвав це збитковим. Законопроект про використання водної енергії річок Підкарпатської Русі та будівництво електростанції та державну гарантію вкладникам будівництва було подано до Народних зборів як депутатська пропозиція 1 березня 1921 р. (Zadansky, 2022: 96). Проект обговорювався і в переглянутому вигляді був поданий знову в 1922 році, (Rychlik, 2016: 106) але закон не був затверджений, і проект тому не був реалізований (Rychlik, 2016: 108). Проект Кріжки вперше повернувся до угорців під час Другої світової війни, але врешті вони віддали перевагу будівництву електростанції на річці Уг (Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civiln spravu..., 1920: 89). Остаточо проект Кріжки був реалізований у доопрацьованому вигляді в радянський період, Проекти зіткнулися з браком коштів (Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civiln spravu..., 1920: 93).

Уряд багато обіцяв від розвитку вітчизняної промисловості. Організовувалися курси та навчальні майстерні, школи підвищення кваліфікації. Вони мали виховати з дрібних селян та безземельних не тільки кошиків, різьбярів, виробників домашньої кераміки, але й ткачів, вишивальників тощо, спираючись на місцеві традиції. В Ужгороді була створена школа кераміки. У вересні 1922 р. продукція вітчизняної промисловості експонувалася на Празькій виставці (Rychlik, 2016: 118).

У період 1910–1930 рр. Підкарпатська Русь показала абсолютний приріст населення (у 1910 р. 596 тис., 1921 р. 604 тис. і 1930 р. 725 тис. жителів). Частка населення, зайнятого поза сільським і лісовим господарством, зросла в чехословацький період порівняно з угорським, але збільшення не було значним. За даними останнього перепису населення Угорщини 1910 року в промисловості та промисловості було зайнято 10,28% населення, у 1921 році під час першого чехословацького перепису населення було 10,41% населення, а у 1930 році під час другого й останнього перепису чехословацького насе-

лення, 11,94%. Після встановлення республіки частка торгово-фінансових працівників спочатку зменшилася (у 1910 р. – 5,47%, у 1921 р. – 4,66%), а потім знову зростає: у 1930 р. – 5,73% (Pruša, 2004: 37). З наведених цифр видно, що промисловість відігравала другорядну роль, хоча й не зовсім маргінальну. Після приєднання Закарпатської Русі до Чехословаччини промисловість зайшла в застій. Лише в 1920 р. спостерігається певне пожвавлення. Але навесні 1922 р. виробництво припинилося на більшості заводів Підкарпатської Русі. Причиною стало зміцнення курсу чехословацької крони, внаслідок чого продукція деревообробної промисловості була особливо дорогою та непроданою в сусідніх країнах. Виробництво було зупинено, незважаючи на неодноразове втручання представників місцевих політичних діячів, головним чином комуністів і соціал-демократів, які просили не зупиняти виробництво. Згідно зі звітом Еренфельда, місцеві фабричні робітники втрутилися в Празі з відповідними міністерствами і після повернення з Праги 1 березня видали указ на всіх своїх місцевих фабриках, в якому говорилося, що вони надають офіційне повідомлення всім своїм чиновникам і всім робітникам, зупиняючи все виробництво на 1 квітня. Можливо, про що обговорювали працівники фабрики в Празі, незрозу-

міло про девальвацію крони. Однак відомо, що вони зазнали невдачі (Karvas, 1933: 82–87).

Економічна криза 1930-х років на Підкарпатській Русі торкнулася соляної, лісової та хімічної промисловості. На початку 1931 р. припинили роботу майже 80% деревообробних заводів. У 1932 р. меблеві та деревообробні комбінати в Мукачеві, Берегові та Хусті скоротили виробництво на 80–85%. У 1930 р. було зупинено виробництво на ливарних цехах у Кобилянській Полянці, у 1931 р. у Довгому, у 1932 р. у Фрідешові, того ж року це сталося на заводах і майстернях з виробництва цегли та черепиці в Ужгороді, Берегові, Мукачеві, Хусті і Севлюші (Rychlik, 2016: 119).

Отже, ми можемо побачити, що більша частина таких видобутих металів у вигляді сирової руди таких як залізо (60%), марганець, весь видобуток міді, ртуті, миш'яка, сурми та сірки видобувались на території Словаччини та Підкарпатської Русі.

Щодо металургійної руди то тут ситуація виглядала інакше: видобуток всього заліза, марганцю, міді, ртуті, миш'яка, сурми припадало на Підкарпатську Русь і Словаччину. Інші метали видобувались в значно менших кількостях, що було зумовлено відсутністю достатніх покладів цих металів і руди в цих регіонах. Більшість таких покладів було відкрито і експлуатовалося в Чехії, Сілезії і Моравії. До цих металів та руд можна

Таблиця 3

Кількість видобутої руди та виплавленого металу в Чехословаччині та Підкарпатській Русі у 1930 р.

Метали, сполуки речовин	Видобута сира руда		Металургійна руда	
	Чехія, Моравія, Сілезія	Словаччина Підкарпат. Русь	Чехія, Моравія, Сілезія	Словаччина Підкарпат. Русь
Залізо (т.)	212173	331442	-	190160
Марганець (т.)	2527	33220	-	9715
Олово (т.)	6308	296	5004	259
Цинк (т.)	380	262	509	259
Мідь (т.)	-	2339	-	2277
Свинець (кг.)	25525	-	25525	-
Ртуть (кг.)	-	120962	-	124010
Срібло (кг.)	32981	12712	28832	10705
Золото (кг.)	145	148	109	133
Миш'як (т.)	-	1	-	1
Сурма (т.)	-	384	0	306
Оксид урану (кг.)	13138	-	15208	-
Оксид вольфраму (кг.)	44370	-	44370	-
Літій (т.)	1	-	-	-
Вісмут (т.)	-	-	-	-
Сірка (т.)	-	8559	-	0 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 93)

віднести олово, цинк, свинець, срібло, золото, а також вся руда оксиду урану та вольфраму.

Однак, навіть цих даних достатньо, щоб зробити висновки, що більшість заліза, марганцю, ртуті та рідкісних металів та руд видобувались на території Словаччини та Підкарпатської Русі за винятком урану, вольфраму, літію та вісмуту. Зокрема, у 1930-х рр. видобуток літію та вісмуту був повністю припинений, що може бути зумовлено виснаженням покладів цих металів, нерентабельністю їх видобутку тощо.

Поступове відродження виробництва відбулося лише в 1933–1934 роках. Однак економічного підйому Підкарпатська Русь не пережила аж до кінця першої республіки, а в 1937 р., навпаки, з'явилися ознаки нового економічного занепаду (Rychlik, 2016: 120).

Висновки. Отже, на час входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини її промисловість знаходилась в жалюгідному стані. Були більш-менш розвиненими ті галузі промисловості, які обслуговували тільки зовнішній ринок і виготовляли тільки первинну сировину, для подальшого експорту в Чехію, Моравію або Сілезію. Власні ж фабрики і заводи, які б могли виготовляти товари для населення були не численними і охоплювали всього декілька десятків тисяч.

Такі галузі промисловості і ремесел як текстильна (вовна, бавовна, льон), паперова, шкіряна (шкіра, хутра), виготовлення музичних інструментів, було надзвичайно слабо розвиненими. І налічували всього від декількох десятків фабрик до декількох невеликих підприємств в залежності від галузі промисловості або ремесла. Порівняно з іншими галузями найбільш розвиненими у 1920–1930-х рр. була металургійна і лісова промисловість, яка розвивалась загалом у напрямку виробництва первинної сировини, завдяки значним лісовим масивам і покладам залізної руди. Щодо лісо-

вої промисловості, то тут варто відмітити, що поступово спостерігалось налагодження таких напрямків як виробництво меблів, сірників, деревообробна промисловість. Однак все ж від розвивався досить повільно в силу насичення ринку Підкарпатської Русі товарами з Чехії, Моравії або Сілезії, де були значні виробничі потужності порівняно із потужностями Краю. Починаючи з 1930-х рр. уряд ввів заборону на вирубку лісів в Підкарпатській Русі через значну екологічну шкоду, яка могла відбутись через перетворення значних масивів лісів на ріллю. Вирубка дозволялась тільки населенню для забезпечення власних потреб.

Одним із значних ремесел Підкарпатської Русі, яка до того ж приносила значний дохід було виробництво солі, завдяки значним покладам солі в Солотвино. Впродовж міжвоєнного періоду Підкарпатська Русь забезпечувала сіллю все населення Чехословаччини.

Серед інших галузей порівняно з іншими регіонами розвивалась графічна, хімічна, харчова, гірничовидобувна промисловість, яка була представлена десятками, а в деяких галузях як кам'яно-цегляна навіть сотнями підприємств з десятками тисяч працівників.

Щодо видобутку різноманітних руд, речовин та металів, то варто сказати, що вся металургійна руда заліза, марганцю, міді, ртуті, сурми видобувались на території Словаччини та Підкарпатської Русі. Видобування руди інших металів та речовин як срібло, золото, олова, цинку складало від 10 до 80% від видобутку руд в Чехії, Моравії і Сілезії. Окремо слід зазначити, що вся сірка в Чехословаччині видобувалась виключно на території Підкарпатської Русі та Словаччини.

Однак, попри такі позитивні результати в розвитку промисловості та ремесел Підкарпатська Русь зазнала значного впливу економічної кризи початку 1930-х рр. від якої вона вже не змогла в достатній мірі відновитись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Prucha. V. Hospodarske a socialni dejiny Ceskoslovenska. I. Doplnek. Brno. 2004. 1002 s.
2. Statistický přehled republiky Československé. V Praze: státní úřad statistický. 1930. 346 s.
3. Rychlik J., Rychlikova M. Podkarpatska Rus v dejinah Ceskoslovenska 1918–1946. Vyshehrad. 2016. 239 s.
4. Kopie zpravy Zasobovacrho uradu pro Civilrnu spravu ai 1920 ze dne 6. 3. 1920. 721 s.
5. Chmelar J. Klima S. a Necas J. Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha: Orbis, 1923. 206 s.
6. Dostal J. Podkarpatska Rus. 2. Vyd. Praha: Ceskoslovensky klub turistů. 1936. 280 s.
7. Zadansky J. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi. Bratislava: Zdruzenie inteligencie Rusínov Slovenska. 2022. 192 s.
8. Karvas I. Sjednoceni vyrobnych podmínek v ceskych zemich a na Slovensku. Praha 1933. 132 s.

REFERENCES

1. Prucha. V. 2004. Hospodarske a socialni dejiny Ceskoslovenska. [Economic and social history of Czechoslovakia]. I. Doplněk. Brno. 1002 s. [in Czech].
2. Statistický přehled republiky Československé. 1930. V Praze: státní úřad statistický. [Statistics overview of the Republic of Czechoslovakia]. 346 s. [in Czech].
3. Rychlík J., Rychlíková M. 2016. Podkarpatska Rus v dejinah Československa 1918–1946. [Subcarpathian Rus in the history of Czechoslovakia 1918–1946]. Vyshehrad. 239 s. [in Czech].
4. Kopie zpravy Zasobovacího úřadu pro Civilní správu ai 1920 ze dne 6. 3. 1920. 1920. Copy of the report of the Supply Office for Civil Administration in 1920 dated March 6, 721 s. [in Czech].
5. Chmelar J. Klima S. a Necas J. 1923. Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. [Subcarpathian Rus: A picture of natural, economic, political, ecclesiastical, linguistic and educational conditions]. Praha: Orbis. 206 s. [in Czech].
6. Karvas I. 1933. Sjednání výrobních podmínek v českých zemích a na Slovensku. [Unification of production conditions in the Czech countries and Slovakia]. Praha. 132 s. [in Czech].
7. Dostal J. 1936. Podkarpatska Rus. [Subcarpathian Rus]. 2. Vyd. Praha: Československý klub turistů. 280 s. [in Czech]
8. Zadanský J. 2022. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi. [Economic and social development of Subcarpathian Rus]. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 192 s. [in Czech].